

УДК 341.01(045)

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД

Мартьянова С.М., к. ю. н.,
голова
Франківський районний суд м. Львів

Мартьянова Т.С., к. ю. н.,
головний спеціаліст юридичного сектору
ТУ ДСА України у Львівській області

Стаття присвячена розгляду історичних аспектів міжнародного права. Зазначено, що міжнародне право пов'язане із самостійним правовим комплексом, норми якого встановлюються за допомогою узгодженого волевиявлення держав та реалізуються як в здійсненні міжнародного співробітництва, так і у внутрішньодержавній сфері. Зроблено висновок про те, що система міжнародного права і система внутрішньодержавного права не існують окремо одна від одної, що і пояснюється основним суб'єктивним складом цих утворень.

Ключові слова: принципи права, міжнародне право, національне право, система права, правова система.

Стаття посвящена рассмотрению исторических аспектов международного права. Отмечено, что международное право связано с самостоятельным правовым комплексом, нормы которого устанавливаются с помощью согласованного волеизъявления государств и реализуются как в международном сотрудничестве, так и во внутрисударственной сфере. Сделан вывод о том, что система международного права и система внутрисударственного права не существуют отдельно друг от друга, что и объясняется основным субъективным составом этих образований.

Ключевые слова: принципы права, международное право, национальное право, система права, правовая система.

Martjanova S.M., Martjanova T.S. CONCEPT AND CONTENT OF INTERNATIONAL LAW: HISTORICAL AND LEGAL REVIEW

The article deals with the historical aspects of international law. It is noted that international law is concerned with independent legal complex rules which are set by means of coherent states and the will be realized as the achievement of international cooperation, and in the domestic sphere. It is concluded that the system of international law and domestic law system do not exist separately from one another, which explains the main subject composition data structures.

Key words: principles of law, international law, domestic law, legal system, legal system.

Міжнародне право займає особливе місце в системі права. Воно регулює міждержавні та пов'язані з ними внутрішньодержавні відносини, які в цілому визначаються існуванням системи міжнародно-правових норм. При цьому міжнародне право пов'язане із самостійним правовим комплексом, норми якого встановлюються за допомогою узгодженого волевиявлення держав та реалізуються як в здійсненні міжнародного співробітництва, так і у внутрішньодержавній сфері.

Питанням аналізу теоретичних положень міжнародного права, співвідношення і взаємодії з національним правом присвячено чимало публікацій таких вітчизняних та зарубіжних учених, як В. Мережко, В. Буткевич, С. Муравйов, В. Незабитовський, В. Грабар, К. Смірнова, Г. Фединак, М. Буроменський, А. Гачкевич, К. Савчук [1; 6; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

Термін «право між народами» (лат. "Jusintergentes") походить від римського права «право народів» (лат. "jusgentium"). Його ввів в побут у XVI ст. іспанський юрист В. де Вікторія [2]. У той же час прийнято вважати, що становлення міжнародного права як науки відбувалося в XVII ст. Засновником сучасної науки «Міжнародне право» вважається голландський вчений-юрист і державний діяч Гуго Гроцій (1583–1645 рр.), який вперше ввів в обіг термін «міжнародне право» в опублікованому ним трактаті «Про право війни та миру» (1625 р.), дав систематизований виклад вказаного поняття як особливої галузі права, що діє і під час війни, і в мирний час.

У подальшому розвиток міжнародного права знайшов своє відображення в працях С. Пуффен-

дорфа (1632–1694 рр.), І. Канта (1724–1804 рр.), Г. Гегеля (1770–1831 рр.) та інших зарубіжних філософів і юристів.

В Україні термін «міжнародне право» став використовуватися з середини XIX ст. Різні аспекти цієї галузі права знайшли відображення в роботах А. Стоянова (1830–1907 рр.), Ф. Мартенса (1845–1909 рр.), Н. Коркунова (1853–1904 рр.) та ін. Дослідженню міжнародного права були присвячені роботи таких радянських вчених-юристів, як В. Корецький (1890–1984 рр.), Г. Тункін (1906–1993 рр.) та ін.; а в пострадянський період це питання розглядали Г. Ігнатенко, О. Туїнов та ін.

З моменту наукового дослідження і вивчення міжнародного права в СРСР було видано кілька десятків підручників і значну кількість наукових праць, в яких пропонувалося визначення цього поняття. Не маючи на меті аналіз визначень й ознак міжнародного права, наведемо деякі з них.

Так, в кінці XIX ст. професор Харківського університету О. Стоянов (1830–1907 рр.) під міжнародним правом запропонував розуміти «сукупність загальних засад і правил, якими визначаються взаємні відносини самостійних держав і вирішуються сутички в законах і звичаях окремих народів, для зміцнення і розвитку всесвітнього цивільного обороту» [3].

Необхідно відзначити, що в «Юридичній енциклопедії» термін «Міжнародне право» (англ. "International law") визначається як поняття, що застосовується для позначення міжнародного публічного права, яке є системою юридичних принципів і норм, що регулюють відносини між державами, а також за участю інших суб'єктів міжнародно-правових відносин у сферах між-

державного співробітництва, і визначають їх взаємні права та обов'язки [2]. При цьому вказується на те, що міжнародне право як система регулювання міждержавних відносин була вироблена в Стародавній Греції і Стародавньому Римі та представляла певні правила, що забезпечують впорядкування міжнародних зв'язків, наприклад, загальний обов'язок дотримуватися миру під час урочистостей, міждержавні договори, недоторканність послів тощо, що мали, як правило, релігійний характер [2].

У сучасній юридичній науці міжнародне право розуміється як сукупність міжнародно-правових норм, самостійна галузь права, що регулює міжнародні відносини і деякі пов'язані з ними внутрішньодержавні відносини; самостійна комплексна нормативна система права, сукупність юридичних норм, створюваних спільно державами шляхом узгодження їх воль; особлива система юридичних норм, що регулюють міждержавні відносини [4, с. 5]; сукупність норм, що виникають у результаті угоди між суб'єктами державного права, що досягається в результаті взаємних поступок і компромісів, з метою підтримки міжнародного правопорядку й організації усіх форм спілкування між державами, реалізація яких забезпечена заходами примусового характеру [5, с. 37].

У зарубіжній літературі також пропонується велика кількість визначень цього поняття. Не вдаючись в дискусію про важливість того чи іншого визначення, необхідно відзначити, що існуючі трактування поняття «міжнародне право» відображають основні його ознаки, доповнюють один одного і можуть використовуватися в науковому та освітньому процесі. З огляду на це слушною є думка французького вченого Г. Агніель, який справедливо зазначив, що кожен має право запропонувати таке визначення міжнародного права, яке йому здається найбільш відповідним дійсності [6, с. 14].

У ст. 1 Положення «Про комісію міжнародного права Організації Об'єднаних Націй» від 11 грудня 1946 р передбачається, що міжнародне право як правова система складається з двох частин: міжнародного публічного права і міжнародного приватного права. В той же час в частині публічних міжнародно-правових відносин у сфері міждержавного співробітництва в юридичній літературі для визначення міжнародного права використовуються терміни «міжнародне право» і «міжнародне публічне право», які є синонімами [4, с. 6].

Система міжнародного права включає міжнародну правотворчість; міжнародну відповідальність; право міжнародних договорів; право міжнародних організацій; право зовнішніх відносин; право міжнародної безпеки; міжнародне право в період збройних конфліктів; міжнародно-правовий статус населення; міжнародне гуманітарне право; міжнародне економічне право; міжнародне кримінальне право; міжнародно-правовий статус території; міжнародне морське право; міжнародне повітряне право; міжнародне космічне право тощо. Система міжнародного права як юридичної науки ширша, ніж система галузі, та, крім вищевказаних підсистем, включає теоретичні положення (предмет, метод, функції, суб'єкти та історія міжнародного права, взаємодія міжнародного та внутрішньодержавного права тощо).

Сучасне міжнародне право часто називають правом Статуту ООН. І дійсно, саме Статут ООН закріпив основні принципи міжнародного права, які

на 25-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (1970 р.) були конкретизовані у відповідній декларації. Надалі Гельсінський заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975 р.) доповнив основоположні принципи і вніс ряд нових загальнозначущих принципів міжнародного права, які, будучи загальними нормами, мають найбільше значення для забезпечення миру і безпеки, визначають загальні правила поведінки суб'єктів міжнародних відносин.

До принципів міжнародного права відносяться: незастосування сили або погрози силою, мирне вирішення міжнародних суперечок, територіальна цілісність держав, непорушність державних кордонів, суверенна рівність держав, невтручання у внутрішні справи інших держав, рівноправність і самовизначення націй і народів, співпраця держав, загальна повага прав людини і основних свобод, сумлінне виконання міжнародних зобов'язань (договорів). Ці принципи, виступаючи ядром системи міжнародного права, здійснюють загальне регулювання при появі нових суб'єктів або нових форм співпраці. Наприклад, дію зазначених принципів було негайно поширено на міжнародне співробітництво держав у космосі.

Зазначені принципи виражають і охороняють комплекс загальнолюдських цінностей, в основу яких покладено: незастосування сили або загрози силою, суверенна рівність держав, мир і співробітництво, повага прав і свобод людини тощо. Вони є базисом міжнародного правопорядку і визначають його політико-правовий статус, є критеріями міжнародної законності. Міжнародні принципи в цілому сприяють поліпшенню іміджу держави. Як зазначають, наприклад, польські вчені, принципи міжнародної співпраці сприяють гарним економічним показникам Польщі, підвищенню її міжнародного іміджу. Головним регіональним пріоритетом зовнішньої політики Польщі визнається ЄС. На цьому рівні країні вдалося домогтися деяких позитивних результатів. Зокрема, чимала заслуга Варшави в тому, що «Східне партнерство», а також питання енергетичної безпеки постійно перебувають на порядку денному ЄС [7, с. 257]. Більш того, такі принципи слугують ідейною основою функціонування та розвитку сучасного міжнародного права. Міжнародне право є самостійною правовою системою та володіє певною своєрідністю. У той же час воно не може існувати окремо від інших галузей права й зовнішніх впливів.

Аналогічно й внутрішньодержавне право не може не підпадати під вплив зарубіжних правових систем та міжнародного права в цілому. В ст. 9 Конституції України зазначається: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [8]. З цього випливає, що міжнародні принципи, норми і міжнародні договори, ратифіковані Україною, є частиною її правової системи, а положення міжнародного права мають переважну силу.

Система міжнародного права і система внутрішньодержавного права не існують окремо один від одного, і пояснюється це тим, що основними суб'єктами виступають держави. Загальновідомо, що на нормотворчість в міжнародному праві впливають національні правові системи, які знаходять відображення і врахову-

ються у зовнішній політиці держав. Держави при узгодженні своїх рішень здатні укладати міжнародні договори між собою, тобто вони є творцями міжнародно-правових норм. При цьому держави одночасно є суб'єктами як внутрішньої, так і міжнародної політики. В ході здійснення міжнародної політики держави враховують внутрішньодержавні чинники (в тому числі і внутрішнє законодавство держави, перш за все, Конституцію), а при здійсненні внутрішньодержавної діяльності вони повинні враховувати норми міжнародного права. Міжнародне право, в свою чергу, впливає на внутрішньодержавне право (національне законодавство) шляхом ратифікації міжнародного договору.

У багатьох державах ратифіковані міжнародні договори стають частиною національного законодавства і тим самим розвивають відповідні галузі права та юридичну науку в цілому. Більше того, в чинному законодавстві багатьох країн світу встановлюється правило, згідно з яким у разі розбіжностей між положеннями закону та міжнародним договором переважну силу має міжнародний договір. У цьому випадку держави не можуть посилаючись на своє національне законодавство для виправдання недотримання ними міжнародних договорів (зобов'язань). Ратифіковані державами міжнародні договори повинні ними сумлінно виконуватися.

Тобто можна зазначити, що міжнародне право виникає в умовах, коли держави відчувають свою нездатність або недостатність своїх силових засобів дії. Тут також робиться акцент на соціальній сутності міжнародного права, коли в його основі знаходиться міжнародне співтовариство в цілому, яке формує комунітарні принципи і звичаї для звернення до міжнародного співтовариства за умови недостатності національних засобів, неефективності опори лише на національний суверенітет [9, с. 256]. З вищевказаного випливає, що, по-перше, національне законодавство повинно прийматися з урахуванням ратифікованих міжнародних договорів і не суперечити їм; по-друге, міжнародні договори можуть бути ратифіковані тільки в разі, якщо вони відповідають Конституції (Основному Закону). Ратифіковані міжнародні договори мають вищу юридичну силу, а тому в разі суперечності між положеннями будь-якого внутрішньодержавного закону і міжнародного договору, то застосовуються правила міжнародного договору.

В юридичній літературі пропонуються різні напрями взаємодії міжнародного та національного права. Як основні напрями взаємодії міжнародного права з системою чинного законодавства виділимо такі:

1) на конституційному рівні визначається характер взаємозв'язку міжнародної і національної правових систем того, що загальноновизнані принципи, норми міжнародного права і міжнародні договори України є складовою частиною правової системи (ст. 9 Конституції України);

2) узгоджена дія міжнародних і внутрішньодержавних норм в частині основних підходів, про що свідчать положення чинного законодавства.

Загальноновизнано, що роль міжнародного права в наш час зростає, тому що світова спільнота знаходиться в стані чергового трансформування своїх принципів та норм. У той же час спостерігається посилення процесів регіоналізації міждержавних відносин, розвивається загальносвітовий інформаційний простір, який все більше об'єд-

нує міжнародне співтовариство, але при цьому виникають і нові протистояння у відносинах між великими державами, які призводять до спірних ситуацій (конфліктів) та перегляду політичного впливу, а в окремих випадках – і до послаблення ролі міжнародних механізмів з підтримання міжнародного миру та безпеки. Прикладами цього можуть слугувати нинішні події в Україні, Сирії та інших країнах. У цих умовах міжнародне право може виступити інструментом підтримки правопорядку в світовому співтоваристві (світопорядку) та забезпечити наступність між позитивними досягненнями в міжнародному співробітництві в XXI ст.

Отже, можна підсумувати, що міжнародне право має стати правовою системою, заснованою на визнанні взаємозалежності світу для всього людства, пріоритету прав і основних свобод людини, поваги суверенітету кожної держави, невтручання у внутрішні справи інших держав і забезпечення кожного народу права вибору свого шляху розвитку, його політичної, економічної, військової та екологічної безпеки, і при цьому зазначені загальнолюдські цінності відповідають національним інтересам кожної країни, інтересам міжнародного співтовариства в цілому. Розвиток і дотримання норм міжнародного права сприятиме вдосконаленню механізмів співробітництва між державами і забезпеченню безпеки в світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мережко А. История международно-правовых учений / А. Мережко. – К. : Таксон, 2006. – 492 с.
2. Юридическая энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.right777.ru/enc/3237.html>.
3. Стоянов А. Очерки истории и догматики международного права: лекции, читанные в 1873/74 акад. году в Харьковском университете / А. Стоянов. – Харьков : Унив.тип., 1875. – 753 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawlibrary.ru/izdanie53071.html>.
4. Хужокова И. Краткий курс по международному праву / И. Хужокова. – М. : Издательство «Окей-книга», 2009. – 128 с.
5. Крижановська Ю. Проблема встановлення походження терміну «міжнародне право» / Ю. Крижановська // Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики : матеріали науково-практичної конференції (V; 22 листопада 2011 р.) / відп. за вип. І. Дмитриченко. – Миколаїв, 2011. – С. 35–37.
6. Agniel G. Droit International Public Pans / G. Agniel. – 1998.
7. Poland's Foreign Policy in the 21st Century / ed. by S. Bieleń. – Warsaw : Difin, 2011. – 462 s.
8. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
9. Каракулян Е. Теория и история науки международного права: обзор предметно-методологических оснований / Е. Каракулян // Вестник Нижегородского университета им. Н. Лобачевского. – 2011. – № 4 (1). – С. 256–264.
10. Гетьман-Павлова И. Международное право / И. Гетьман-Павлова. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 831 с.
11. Системная история международных отношений / под ред. А. Богатурова. – М. : Московский рабочий, 2000. – 2087 с.
12. Лукашук И. Международное право: Общая часть / И. Лукашук. – М., 2000. – 456 с.
13. Quocinh N. Cours de Droit international public. Fascicule I. Grands problemes et conceptions dominantes du Droit international / N. Quocinh. – Paris : Cours de Droit. – 158 p.
14. Histoire du droit international: Auteurs, doctrines et developement del'Antiquite a l'aube de la periode contemporaine Presses Universitaires de Rennes. – 2006.
15. Rousseau Ch. Droit international public / Ch. Rousseau. – Precis Dalloz, 11-me edition, 1987.